

บทที่ 4

ทุนทางวัฒนธรรมม้ง

แหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาวม้งภายใต้บริบทที่ต้องเผชิญกับการลดทอนความซับซ้อนของระบบวิถีชีวิตที่อาศัยอยู่ในป่าเขามาเป็นเวลาช้านานเป็นฐานสำคัญยิ่งที่นำมาใช้ตอบโต้กับวิถีคิดที่มองเห็นชาวม้งเป็นเพียงแค่ “ชาวเขา” ซึ่งมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมที่ทำลายสภาพแวดล้อมทำลายความมั่นคงทางทรัพยากรของชาติ การมองเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นวิถีคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของอคติทางชาติพันธุ์ ที่มองวัฒนธรรมของคนอื่นด้อยกว่าของตน อย่างไรก็ตาม ชาวม้งมีคำอธิบายความเป็นมนุษย์และโลกจักรวาลทั้งในระดับจักรวาลวิทยาและในระดับปฏิบัติการจริงในสังคมที่สามารถกล่าวได้ว่าชาวม้งมีวัฒนธรรมประเพณีปฏิบัติที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เป็นธรรมระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และมีความสัมพันธ์ในระดับความเชื่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชาวม้งได้นำเสนออัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ ที่มีความหมายถึงผู้มีวัฒนธรรมของคนรักป่าพึ่งพาอาศัยดูแลป่าไม้และระบบนิเวศด้วยความเคารพยำเกรงอ่อนน้อม จักรวาลวิทยาของชาวม้งในอดีตได้ถูกผลิตซ้ำ ถัดสรร หรือเลือกนำมาเล่าเรื่องราวในบางแง่มุม เพื่อพิสูจน์ว่าวิถีชีวิตของคนอยู่ป่าไม่ได้เป็นดังมายาคติที่รัฐสร้างขึ้นหรือที่สังคมทั่วไปเข้าใจ ไม่ว่าจะการยืนยันความเป็นชาวม้งที่มีการทำไร่ย้ายที่แต่ไม่ใช่ไร่เลื่อนลอย การต่อยอดความเป็นชุมชนที่หมายถึงคนที่อาศัยอยู่กับป่าที่พึ่งได้รับสิทธิในการอยู่กับป่าและดูแลรักษาป่า รวมทั้ง มีการปรับใช้พิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนามาเป็นยุทธวิธีในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ (Pinkaew อ้างแล้ว) ในบทนี้จะกล่าวถึงจักรวาลวิทยาวีถีคิด ซึ่งปรากฏอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตทั้งในชีวิตประจำวันและที่ปรากฏอยู่ในวิถีการผลิต

4.1 ความหมายของทุนทางวัฒนธรรม

ทุนทางวัฒนธรรม ในที่นี้ หมายถึง สักยภาพของวัฒนธรรม/พลังของวัฒนธรรมที่อยู่ในวิถีคิดและวิธียมองสรรพสิ่งในโลก รวมถึงวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมมาเป็นเวลายาวนาน แล้วถูกนำมาบันทึกตรึงและเก็บไว้ในรูปแบบความเชื่อปรัมปรา (myth) ที่เกี่ยวกับการกำเนิดชีวิตและสรรพสิ่งคุณค่าของความเป็นมนุษย์ กฎเกณฑ์และข้อห้ามต่างๆ ในการดำรงอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งซึ่งสะท้อนและปฏิบัติกันในรูปความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและรูปแบบปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง (ยศ 2542) การศึกษาครั้งนี้จึงให้ความสำคัญกับทุนทางวัฒนธรรมในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาแปลง

เป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์เพื่อการสร้างภาพลักษณ์และนำเสนอตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งว่าเป็นผู้มีภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตร่วมกับระบบนิเวศในป่าได้อย่างยั่งยืนและอย่างมีความเป็นธรรมชาติในชุมชนภายใต้วิถีคิดและจริยธรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรที่กำกับวิถีชีวิตอันสะท้อนอยู่ในจักรวาลวิทยาของชาวม้ง ทั้งวิถีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศและระบบการจัดการทรัพยากร โดยมีเนื้อหา ดังนี้

4.2 จักรวาลวิทยาของชาวม้ง : บริบทวิถีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศ

จักรวาลวิทยาหรือความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและสรรพสิ่งในโลกของมนุษย์แต่ละเผ่าแต่ละวัฒนธรรมนั้น มีความแตกต่างกันไปตามความหลากหลายของสภาพแวดล้อม ชาวม้งมีวิธีอธิบายโลกและสรรพสิ่งด้วยระบบคิดที่มองมนุษย์ในฐานะผู้ปฏิบัติการ (actor) ที่พยายามเข้าใจโลกและจักรวาล โดยเห็นว่าลักษณะความเป็นมนุษย์นั้นมีมิติของความสัมพันธ์ที่สำคัญ 3 มิติ คือ มิติจิตวิญญาณ มิติทางสังคม และมิติความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สิ่งที่นำเสนอในจักรวาลวิทยาของม้งคือ ความสัมพันธ์ทั้งสามมิตินั้นเป็นมุมมองที่พัฒนามาจากการวิเคราะห์เชิงนิเวศ หรือ กล่าวได้ว่าเป็นจักรวาลวิทยาแห่งการวิเคราะห์เชิงนิเวศ (cosmology of ecological analysis) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้คือ

4.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

“ในความเชื่อของม้ง โลกจักรวาลเป็นสิ่งสร้างตามอำนาจเหนือธรรมชาติ และโลกนี้มีชีวิตจึงเป็นสาเหตุที่โลกหมุนรอบตัวเองและดวงอาทิตย์ได้ สภาพภูมิประเทศแต่ละแห่งจึงมีพลังงานไหลเวียนไปมา หากมนุษย์ได้ตั้งถิ่นฐานในที่ดี ก็จะส่งผลให้ชีวิตถูกหลอมนเจริญรุ่งเรือง จักรวาลวิทยาตามความเชื่อดั้งเดิมชาวม้งจึงเชื่อว่าพร้อมกับที่โลกได้ถูกสร้างขึ้นมา จะมีเทวดาอารักษ์คอยปกป้องรักษาควบคุมสรรพสิ่งในโลก โดยอยู่ประจำทิศทั้งสี่ คือ ทิศเหนือ ได้ ตะวันออกและตะวันตก ซึ่งเห็นได้จากการจำลองโลกเชิงสัญลักษณ์ของแท่นบูชาในพิธีกรรม ดังนั้น สรรพสิ่งในโลกจึงล้วนมีชีวิต มีผู้ที่ให้กำเนิดธรรมชาติถึงได้ดำรงอยู่ให้เห็นเช่นปัจจุบัน และการกำเนิดของธรรมชาตินั้น ดำรงอยู่ก่อนการเกิดของมนุษย์ ธรรมชาติจึงมีอิทธิพลควบคุมการกระทำของผู้คน มนุษย์จึงมีฐานะเป็นเพียง ผู้ใช้และผู้ดูแล เท่านั้น” (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ กรกฎาคม 2545)

ความเชื่อของม้งเกี่ยวกับสรรพสิ่งมีเจ้าของนี้สะท้อนระบบคิดเชิงนิเวศวิทยาที่มนุษย์พึงรักษาความสมดุลของธรรมชาติ มนุษย์มีสิทธิเพียงการใช้ประโยชน์และการดูแล ด้วยเหตุนี้ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องทำพิธีก่อนเสมอ เพื่อแสดงถึงการขออนุญาตและการอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ ซึ่งหากฝ่าฝืนใช้ทรัพยากรมากเกินไป อาจได้รับการลงโทษ หรือ ผลิตผีได้ ระบบความเชื่อต่ออำนาจเหนือธรรมชาตินี้ ได้ถูกผลิตซ้ำในพิธีกรรมที่ชาวม้งได้สัมพันธ์กับธรรมชาติ ดังคำอธิบายของ

ชาวม้งที่ว่า นับแต่อดีต ทุกปีก่อนฤดูลงทำนาหรือทำไร่ ชาวม้งจะประกอบพิธีเพื่อบอกกล่าวแก่เจ้าชีวิตผู้ดูแล เพราะการลงมือทำนาทำไร่จะต้องตัดฟันใบไม้ใบหญ้าจะต้องขุดพลิกหน้าดิน ซึ่งเหมือนกับการทิ่มแทงผืนดิน อีกทั้งต้องไปเหยียบย่ำสรรพชีวิตเล็กน้อยที่อยู่บนผืนดินซึ่งล้วนเป็นชีวิตที่อาศัยร่วมในผืนแผ่นดิน หากมนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงหรือรบกวนวงจรชีวิตของสรรพชีวิตเหล่านี้ก็ต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง นิ่มนวลและด้วยความเคารพ ไม่ละเมิดกฎเกณฑ์แห่งชีวิต นอกจากนี้แล้วระบบความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏในกฎจารีตข้อห้ามในการประพุดดินในการออกเดินทางไปทำไร่หรือล่าสัตว์ เช่น ในพื้นที่กิวคอย หรือ “เดระอะ” (dlawm) ที่เชื่อว่าเป็นเส้นทางสัญจรของทั้งคน สัตว์และผีร้าย เป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะแก่การทำเกษตรหรืออยู่อาศัย หรือ การห้ามทำกิจกรรมในพื้นที่ที่เรียกว่าขุนตาน้ำ อันเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าที่และผีร้าย เป็นต้น

4.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ล้วนเกิดจากการเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ โดยมีความเชื่อ การเรียนรู้ เป็นกรอบในการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่นเดียวกันกับสังคมม้งที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดมาในโลกนี้ว่าเป็นเพียงช่วงเวลาหนึ่งที่จะมาใช้ชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ ทุกคนต่างๆ เกิดมาเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพเลี้ยงลูกหลานให้เติบโตใหญ่และดูแลบ้านเกิดเมืองนอนสืบทอดต่อกันไป กอปรกับความเชื่อที่ว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิจิตวิญญาณ ไม่ได้เป็นแต่เพียงวัตถุทางกายภาพเท่านั้น มนุษย์จึงไม่อาจจะครอบครองธรรมชาติเป็นสมบัติของตนได้ ชาวม้งจึงตระหนักเสมอว่า ตนเป็นเพียงผู้เข้ามาขอใช้ธรรมชาติเพื่อยังชีพให้อยู่รอด ภายใต้จักรวาลอันกว้างใหญ่นี้ มนุษย์มีเพียงตัวเปล่าที่ไม่มีอำนาจอะไร และหากปราศจากธรรมชาติเหล่านี้แล้ว มนุษย์ย่อมไม่สามารถเป็นมนุษย์อยู่ได้ ด้วยพลังความเชื่อดังกล่าว ชาวม้งจึงมีวิถีการปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความเคารพยำเกรงในฐานะผู้มีพระคุณและในฐานะที่สิ่งคุ้มครองธรรมชาติเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มีอำนาจและบารมีเหนือกว่ามนุษย์

ชาวม้งยังได้ให้คำอธิบายถึงความเชื่อในเรื่องขวัญของมนุษย์ที่ได้ถูกนำไปผูกโยงกับความคิดที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของชาวม้งนั้น วางอยู่บนฐานความเชื่อเรื่องขวัญอันมีคำอธิบายว่า มนุษย์ทุกคนจะมีขวัญอยู่กับตัว อีกทั้งผูกไว้ในชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหมด สำหรับชาวม้งความเชื่อในเรื่องขวัญจึงเป็นเช่นกรอบการดำเนินชีวิตที่มองมนุษย์ในมุมมองที่สัมพันธ์กับสรรพชีวิตและธรรมชาติ พลังของความเชื่อในเรื่องขวัญและความมิจิตวิญญาณของธรรมชาติและสรรพสิ่งจึงก่อรูปเกิดเป็นพฤติกรรมดำรงชีวิตในป่าที่เป็นไปอย่างพึ่งพาอาศัยกัน วิถีชีวิตของมนุษย์ในความเชื่อของชาวม้งจึงสัมพันธ์กับธรรมชาติตั้งแต่เกิดจนตาย

ความเชื่อเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าว จึงไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นคำอธิบายถึงวิถีคิดของชาวม้ง ในฐานะคนที่ต้องดิ้นรนที่สะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ของอำนาจที่ถูกคิดสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นหลักการพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อที่ถูกปฏิบัติและเป็นที่ยอมรับว่าเป็นธรรม เช่นนี้ จึงเป็นพื้นฐานของจารีต ประเพณี ตลอดจนการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับเพื่อกำหนดสิทธิในการใช้ การจัดการทรัพยากรของชุมชน จนกลายมาเป็นแบบแผนในการดำรงชีวิต

การดำเนินชีวิตท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ในวัยที่กล่าวไปจึงมีลักษณะที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และอุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติอย่างแนบแน่นโดยมี “ความเคารพยำเกรง” จึงเป็นหัวใจของความสัมพันธ์ในเรื่องระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ในทรรศนะของชาวม้ง ความเคารพยำเกรงที่ชาวม้งมีต่อธรรมชาติและสรรพสิ่งนี้หมายถึงการปฏิบัติตนด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ การปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงามตามแบบแผนประเพณีที่จะไม่ก่อให้เกิดผลร้ายต่อธรรมชาติ ในความสัมพันธ์กับธรรมชาติจึงเต็มไปด้วยพิธีกรรมและข้อห้ามต่างๆ อันสะท้อนถึงการ “ขอใช้” และการ “ขอบคุณ” ธรรมชาติ เพื่อดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์อันดีงาม

การให้คำอธิบายถึงภูมิปัญญาในการเข้าถึงธรรมชาติของชาวม้งอย่างมีข้อจำกัดด้วยศีลธรรมและจารีตจึงอธิบายถึงระบบวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนที่ผูกพันอยู่กับพื้นที่ การให้คำอธิบายถึงตัวตน ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมและแบบแผนการดำรงชีวิตบนที่สูงของชาวม้งที่เชื่อมโยงอยู่กับรากเหง้าทางธรรมชาติและวัฒนธรรมจึงสอดคล้องกับที่ Bourdieu (1986) ได้กล่าวถึงทุนทางวัฒนธรรมว่า อยู่ในตัววัตถุ (cultural material) ที่จะเป็รห้สบบางอย่างที่มีความหมายเฉพาะกลุ่มและเฉพาะชนชั้นในสังคมนั้นๆ และหากว่าคนใดคนหนึ่งครอบครองวัตถุทางวัฒนธรรมเหล่านั้นก็จะทำให้ตนเองแตกต่างอย่างโดดเด่นกว่าคนอื่นๆ ในสังคม ด้วยความคิดดังกล่าว จักรวาลวิทยาในการทำความเข้าใจธรรมชาติและระบบศีลธรรมต่างๆ ในสังคมของชาวม้งจึงมีลักษณะที่อาศัยธรรมชาติเป็นกรอบคิดและแนวทางปฏิบัติ ชาวม้งไม่ได้แยกแบบแผนการดำเนินชีวิตความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์และความเชื่อทาง จริยธรรมออกจากความเชื่อในเรื่องธรรมชาติ หากแต่ความคิด ความเชื่อทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมได้ถูกผนวกเข้าเป็นเรื่องเดียวกันและล้วนแต่เกี่ยวพันกับการดำรงอยู่ของธรรมชาติและสรรพสิ่งรอบตัว ทั้งสิ้น

4.2.3 อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแห่งการดำรงชีวิต

ตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมาชาวม้งที่อยู่อาศัยบนที่สูงได้พยายามสร้างการรับรู้ในสังคมวงกว้างว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับระบบนิเวศในป่าได้อย่างยั่งยืน

เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมในการพึ่งตนเอง ทั้งทางความคิด คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทางเศรษฐกิจที่มีการเกษตรระบบแบบยังชีพ และในทางวัฒนธรรมคือมีประเพณี พิธีกรรมและอัตลักษณ์ของคนอยู่ป่าที่สอดคล้องกับกระแสสิ่งแวดล้อม อาจกล่าวได้ว่าแรงจูงใจเบื้องต้นของสำนึกในความเป็นชาติพันธุ์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเมืองว่าด้วยความเป็นอื่น (politics of exclusion) ที่มีการกีดกัน เบียดขับโดยสร้างความชอบธรรมผ่านชุดคำอธิบายที่ว่าวิถีชีวิตการทำไร่ของม้งที่ตัดโค่นเผาฟันเพื่อการเพาะปลูกนั้นเป็นการทำลายทรัพยากร ขณะที่ชาวม้งก็พยายามที่จะนำเสนอตนเองให้เป็นที่รับรู้ว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิตที่ทำกินจากป่าและในขณะเดียวกันก็อยู่อาศัยร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน

กระบวนการนำเสนออัตลักษณ์โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมของชาวม้งจึงมีเป้าหมายหลักของการนิยามความหมายวิถีชีวิตใหม่ จากไร่เลื่อนลอยที่รัฐให้นิยามบนฐานอคติทางชาติพันธุ์ ชาวม้งมีการสร้างคำนิยามใหม่ว่าเป็นการทำไร่แบบหมุนเวียนที่มีชุดความคิดทั้งในระดับจักรวาลวิทยาและในระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันกำกับรูปแบบการทำมาหากิน ชาวม้งถือว่าการทำไร่หมุนเวียนนั้นมีวัฒนธรรมกำกับทุกขั้นตอนเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่จะสามารถสร้างความชอบธรรมในการอ้างสิทธิแห่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้ ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้ศึกษามีความต้องการที่จะนำเสนอแบบแผนและวิธีการเกษตรแบบโค่น-เผาและย้ายที่ในฐานะที่กล่าวได้ว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในสังคมม้ง กล่าวคือ

1. ความรู้ในควววิทยาและการทำไร่แบบย้ายที่ของคนม้งกับสิ่งแวดล้อม

ความรู้ของชาวม้งถือเป็นความรู้ที่สั่งสมประสบการณ์จากการถ่ายทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษบุคคลในหมู่บ้านแต่ละคนจะมีความรู้ความชำนาญไม่เท่ากัน ผู้ที่มีความรู้ประสบการณ์ในชีวิตมากที่สุดคือผู้อาวุโส ซึ่งถือเป็นบุคคลที่มีสถานภาพสูงสุดและได้รับการยอมรับนับถือจากคนในหมู่บ้าน ผู้อาวุโสแต่ละคนก็จะมีความรู้ในเรื่องที่แตกต่างกันออกไป ทั้งความรู้เรื่องป่า ความรู้ในการทำไร่ โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตและการดำรงชีพหลักในชุมชน

ความรู้ที่ถือว่าเป็นความรู้หลัก และมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของชาวม้ง คือความรู้ในการทำไร่ข้าว และข้าว โปด ในอดีตเนื่องจากข้าวและข้าว โปดเป็นพืชสำคัญของชาวม้ง ในแต่ละปีชาวม้งจะต้องทำการผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการยังชีพและผลิตข้าว โปดให้เพียงพอต่อการเลี้ยงสัตว์และขายเป็นรายได้ให้ครอบครัว การปลูกข้าว โปดถือเป็นวัฒนธรรมสำคัญของชาวม้งซึ่งกล่าวกันว่าการปลูกข้าวและข้าว โปดให้พอเพียงนั้นมีได้หมายความว่า จะอาศัยแค่ความรู้เกี่ยวกับการทำไร่เพียงอย่างเดียว ยังจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศของป่าที่เป็นหัวใจสำคัญในการทำเกษตรแบบย้ายที่แบบชาวม้ง กล่าวคือ ในการเลือกลักษณะที่ตั้งหมู่บ้านและที่ทำไร่ ชาวม้งจะเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำตลอดปี สภาพภูมิอากาศมีความชื้นสูง ดังเช่น เทือกเขาดอยสุเทพ-ปุยที่ถือเป็นบริเวณ

ที่อุดมสมบูรณ์และมีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์หลายประเภททั้งป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง และป่าเบญจพรรณ จึงทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ทั้งด้านสัตว์ป่าที่ เช่น หมูป่า กระรอก นก ด้านพันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ไม้ตระกูลก่อต่างๆ เคียง คางหมู ไม้ยางขาว ตะแบก ยมหิน มะขามป้อม ไม้ป่า จิวป่า และ ยอป่า

ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่มีการทำไร่แบบย้ายที่ที่มีลักษณะการจัดเตรียมพื้นที่เพาะปลูกโดยถาง ต้นไม้และวัชพืชแล้วเผาทิ้ง ซึ่งในแปลงของไร่ข้าวจะปลูกพืชทอง แปลงไร่ข้าวโพดจะปลูกพืชเขียว แตงกวา และเนื่องจากในอดีต ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่มีการปลูกฝิ่น ที่ไร่ฝิ่นก็จะปลูกผักกาดขาว ผักกาด เขียว ถั่วฝักยาว ถั่วแขก พริก มะเขือ โดยการเลือกทำการปลูกฝิ่นนั้นจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1000 เมตรขึ้นไป มีลักษณะอากาศที่หนาวเย็น ชุ่มชื้นตลอดปี นอกจากนี้ การพิจารณาพรรณไม้บางชนิด เช่น ป่าไผ่ ซึ่งเป็นพรรณไม้ที่ขึ้นอยู่ในระดับความสูงกว่า 1,200 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลขึ้นไปก็ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพราะพื้นที่สูงที่มีพรรณไม้ดังกล่าวขึ้นแสดงให้เห็นว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การปลูกฝิ่นได้ดี

ในด้านองค์ความรู้ดั้งเดิมของการทำไร่แบบย้ายที่ ชาวม้งจะทำการพิจารณาจากสภาพดินและ ผลผลิตในไร่เป็นหลัก ในส่วนของไร่ข้าวที่มักปลูกข้าวและข้าวโพดในแปลงเดียวกันติดต่อกันเป็น ระยะเวลาประมาณ 2-3 ปี ในส่วนของไร่ฝิ่นจะทำปลูกซ้ำติดต่อกันไม่ต่ำกว่า 5 ปีขึ้นไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ความอุดมสมบูรณ์ของดินและผลผลิตเป็นหลัก ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่อธิบายว่ามักใช้ดินจนเสื่อมสภาพ ไม่สามารถให้ผลผลิตที่ดีได้อีกจึงจะย้ายไปทำกินในพื้นที่แห่งใหม่ ทั้งนี้ จะต้องคำนึงถึงปัจจัยทางด้าน แรงงาน ที่เห็น ได้ชัดจากระบบการถือกรรมสิทธิ์ในสังคมของกลุ่มเครือญาติ กล่าวคือ ถ้าหากครอบครัวใด มีสมาชิกมากและมีแรงงานที่พอเพียงกับการบุกเบิกหาพื้นที่ใหม่ก็จะจำกัดขนาดขอบเขตของพื้นที่ให้ พอเพียงต่อการส่งผลผลิตเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว และในการย้ายพื้นที่บางครอบครัวก็จะย้ายพื้นที่ไป ยังแห่งใหม่ จนครบ 4 ปีก็ย้ายกลับมาปลูกในพื้นที่เดิม แต่บางครอบครัวก็จะย้ายกลับมาปลูกในพื้นที่ เดิมจนถึงระยะ 7-10 ปี ซึ่งหลักของการพิจารณาจะพิจารณาจากขนาดขอบเขตของพื้นที่ หากพื้นที่มี ขนาดขอบเขตน้อยก็จะใช้เวลาย้ายกลับมาพื้นที่เดิมในช่วงระยะเวลา 4 ปี แต่ถ้าพื้นที่ที่มีขนาด ขอบเขตมาก ก็จะใช้เวลาย้ายกลับมาพื้นที่เดิมในช่วงระยะเวลา 7-10 ปี ทั้งนี้ เพราะชาวม้งจะพิจารณา สภาพระบบนิเวศของพื้นที่ที่เอื้อต่อการทำการเกษตรเป็นปัจจัยสำคัญ จึงกล่าวได้ว่าเป็นระบบการผลิตที่ มีระบบการจัดการที่พึงพิงระหว่างคนกับธรรมชาติ เมื่อพิจารณามุมมองด้านระบบนิเวศ การทำไร่แบบ ย้ายที่ของชาวม้งจึงไม่ได้เป็นการทำลายป่าแต่อย่างใด หากเป็นระบบการจัดการป่าที่มีความเข้าใจใน สภาพแวดล้อม สภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ การทำไร่ลักษณะนี้จึงน่าจะมีส่วยช่วยในการ สร้างป่าและรักษาความหลากหลายทางชีวภาพที่มีการปล่อยให้พื้นที่ไร่นาพื้นสภาพกลายเป็นผืนป่า

และระบบการจัดการพื้นที่เช่นนี้จึงน่าจะเชื่อได้ว่าเอื้อให้เกิดความสมดุลระหว่างระบบการเกษตรกับระบบนิเวศ (ยศ อ่างแล้ว)

อนึ่ง แม้ว่าปัจจุบัน ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่จะได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรจากการทำไร่แบบย้ายที่ในอดีต มาเป็นการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ด้วยการปลูกไม้ผล คือ ลิ้นจี่เป็นหลักแล้วก็ตาม แต่โดยส่วนใหญ่ ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่จะยังคงมีการปลูกข้าวและข้าวโพดเพื่อการบริโภคในครัวเรือน จึงเห็นได้ว่า แม้ชุมชนจะมีการปรับตัวในเรื่องการทำเกษตรเพื่อตอบสนองกลไกการตลาดมากขึ้น แต่ชุมชนก็ยังคงมีการสืบทอดและผลิตซ้ำองค์ความรู้ดั้งเดิมในเรื่องการทำไร่และส่งผ่านองค์ความรู้ดั้งเดิมให้กับสมาชิกรุ่นสู่รุ่น อีกทั้ง องค์ความรู้ดั้งเดิมในเรื่องการทำไร่ดังกล่าวก็ได้ถูกหยิบยกมาใช้ในฐานะทุนทางวัฒนธรรมในสังคมม้ง ภายใต้สถานการณ์เฉพาะที่ชุมชนต้องการนำเสนอภาพลักษณ์และตัวตนใหม่

การนำเสนอการทำไร่แบบย้ายที่ที่ชาวม้งเรียกว่า “เต๊ะ สือ เหยง” จึงเป็นหลักประกันความอยู่รอดของวิถีชีวิตแห่งชาวม้ง เมื่อวิถีชีวิตที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่บรรพชนได้ถ่ายทอดมานานับหลายชั่วอายุถูกวิถีคิดเชิงวิทยาศาสตร์คุกคามและทำลาย ผู้นำชาวม้งบ้านแม่สาใหม่จึงพยายามเชื่อมคำสอนในอดีตกับการเปลี่ยนแปลงปัจจุบันผ่านการอธิบายหักล้างข้อกล่าวหาข้างต้น โดยการเสนอมุมมองและสร้างนิยามใหม่ของการทำไร่แบบย้ายที่ว่าเป็นระบบการเกษตรที่ผสมผสานความรู้หลายชนิดที่สอดคล้องกับระบบนิเวศผ่านการให้คำอธิบายและคำจำกัดความการทำเกษตรแบบ “เต๊ะ สือ เหยง” (teb xwv yeem) หรือ “ไร่หมัก/พักแล้ว” โดยได้จำแนกประเภทของพื้นที่ไร่หมุนเวียนตามลักษณะการใช้ ดังนี้

1.1 ลักษณะของไร่ปีที่ทำการผลิต

พื้นที่ที่ชาวม้งเรียกกันว่าไร่ หรือ ไร่เหล่า (teb xwv yeem) คือ พื้นที่ที่เริ่มตั้งแต่พื้น ไร่ ตัดไม้ เผา ไร่ ไร่ ปลูกพืชผัก ปลูกข้าว ถอนวัชพืช ทำพิธีกรรมต่างๆ และเก็บเกี่ยวจนแล้วเสร็จ ลักษณะของพื้นที่เป็นที่ที่มีตอไม้ขนาดต่างๆ ทั้งที่ถูกตัดเต่าแหวและที่ถูกริดกิ่งออก มีรั้วไม้ล้อมรอบ มีผลผลิตต้นข้าวและพืชประเภทไม้พุ่ม ไม้เลื้อยต่างๆ เมื่อสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวจะมีตอไม้ที่ถูกตัดเริ่มแตกหน่อแตกใบพร้อมกับวัชพืชและพืชที่สามารถให้ผลผลิตเติบโตในปีต่อไปซึ่งลักษณะของไร่ปีที่ทำการผลิตนี้จะมีการใช้เพาะปลูกเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้นและจะถูกทิ้งร้างเพื่อให้เกิดการฟื้นฟูสภาพตามธรรมชาติ

1.1.1 ไร่เหล่าทิ้งร้างอายุ 1-2 ปี

หลังจากที่หมดสภาพเป็นไร่ที่ทำการผลิตแล้ว ภายในไร่จะยังคงยังมีพืชที่สามารถให้ผลผลิตอยู่ เช่น มัน พริก มะเขือ ตอไม้ที่เคยเห็นได้ชัดเจนว่าถูกตัดไปเพื่อทำไร่นั้นจะมีการเจริญเติบโตแตกกอแตกหน่อต้น ในช่วงปีที่หนึ่งของการฟื้นฟูสภาพของไร่จะสังเกตเห็นว่ามีหญ้าขึ้นมามากและต่อมาอีกระยะ

หนึ่งต้นหญ้าต่างๆก็เริ่มจะหายไปและเริ่มมีต้นสาบเสื่อขึ้นมาแทนและแพร่กระจายเต็มไร่ชาก เมื่อเข้าช่วงปีที่สองจะพบว่าพื้นที่ไร่มิต้นไม้ใหม่เติบโตขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งการปรับตัวของพื้นที่ดังกล่าวก็จะปรับเปลี่ยนไป เป็นอีกสภาพหนึ่งเมื่ออายุย่างเข้าปีที่สาม-สี่ พร้อมกับมีหญ้าชนิดใหม่เริ่มขึ้นแซม

1.1.2 ไร่เหล่าที่ร้างอายุ 3-4 ปี

การปรับตัวของพื้นที่เมื่อย่างเข้าปีที่สามหรือสี่นี้เริ่มจะมีสภาพเป็นป่าชั้นที่สองที่มีลักษณะโตได้ขนาดอ่อน เรียกกันว่า “หาง ชื่อ เหง หม่อง” (haav xwv yeem mog) ที่มีต้นสาบเสื่อและหญ้าสูง ซึ่งชาวม้งกล่าวว่าไร่อายุขนาดนี้มักมีสัตว์ป่าจำพวกลิง เก้ง หมูป่าเข้ามาอยู่อาศัย หาอาหาร และหลบซ่อนตัว ต้นไม้ที่แตกหน่อจากตอเก่ายังคงมีลักษณะเป็นพุ่มไม้ที่ไม่สูงมากนัก เมื่อก้าวเข้าสู่ปีที่สี่ ต้นไม้จะเริ่มสูงมากขึ้นและบดบังแสงอาทิตย์ ส่งผลให้หญ้าและต้นสาบเสื่อที่อยู่ชั้นล่างจะค่อยๆตายลงไป สภาพของพื้นที่ก็จะเริ่มเข้าสู่ช่วงที่เรียกว่าไร่ที่ทิ้งไว้ 5-6 ปี

1.1.3 ไร่เหล่าที่ร้างอายุ 5-6 ปี

เมื่อต้นไม้นี้ใหม่เติบโตใหญ่จากเคยเป็นพุ่มเริ่มเติบโตเป็นต้นไม้สูง ความรกรกชฎของหญ้าชั้นล่างที่ตายลงทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะค่อนข้างโล่งเหมือนป่าอ่อนที่กำลังฟื้นสภาพ ชาวม้งกล่าวว่าสภาพเช่นนี้แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่กำลังจะฟื้นกลับมาอีกครั้งเมื่อความสมบูรณ์เพียงพอเมื่อย่างเข้าปีที่ 7 ขึ้นไป การฟื้นสภาพของพื้นที่ก็จะกลายสภาพเป็นป่าที่โตได้ขนาด ที่ชาวม้งเรียกกันว่า “หาง ชื่อ เหง เหล่า” (haav xwv yeem laog) ซึ่งมีสภาพเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำไร่ที่จะให้ผลผลิตเต็มอีกครั้งหนึ่ง

ซึ่งจากการพูดคุย ชาวม้งให้ความเห็นว่าพื้นที่ที่เป็นไร่เหล่า หรือ ไร่หมุนเวียนยิ่งถูกทิ้งไว้นานความได้เปรียบของผลผลิตยิ่งมากขึ้น และจากประสบการณ์การทำเกษตร พบว่าเมื่อการทำไร่หมุนเวียนไม่ครบตามกระบวนการขั้นตอนของลักษณะของสภาพพื้นที่ตามธรรมชาติดังที่กล่าวไปในข้างต้นเห็นได้ชัดเจนว่าส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และการสะสมธาตุอาหารในดิน

2. ไร่หมุนเวียนและวัฏจักรชีวิตประจำปี

ระบบกรรมสิทธิ์ของการทำไร่หมุนเวียนนั้นถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเด็ดขาด (excluded property right) โดยทั่วไปแต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่ไร่หมุนเวียนอยู่ 4-5 แปลง เพื่อเป็นที่ดินสำรองและที่ดินพักฟื้นในการทำเกษตรแบบหมุนเวียน ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่กล่าวว่าระบบกรรมสิทธิ์ของที่ดินสำรองเพื่อการหมุนเวียนดังกล่าวนี้สืบทอดกันมาตั้งแต่การจับจองเริ่มแรกเมื่อตั้งหมู่บ้าน ซึ่งพื้นที่ไร่หมุนเวียนส่วนใหญ่จะอยู่ติดกับที่นาของแต่ละครัวเรือน พื้นที่เพื่อการเกษตรแบบหมุนเวียนเพื่อการเพาะปลูกและการปล่อยให้เกิดการพักฟื้นของดินนั้นจะอยู่ในบริเวณสันเขาเดียวกัน กล่าวคือ ที่นาจะอยู่ในหุบเขา ที่ไร่จะอยู่ตามไหล่เขา และที่สวนก็จะอยู่ที่หัวไร่ปลายนา

อย่างไรก็ตามหากพื้นที่ไร้หมุนเวียนแห่งไหนที่ไม่มีที่ราบระหว่างหุบเขาก็จะเป็นที่ไร้หมุนเวียนอย่างเดียว จะไม่มีนาหรือสวนอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เมื่อมีพื้นที่เพื่อการทำไร้หมุนเวียนอยู่หลายแห่ง จึงจำเป็นต้องเลือกใช้ในแต่ละปีโดยใช้ทั้งความรู้เฉพาะบุคคลในการเลือกและใช้ความเห็นของชุมชนตัดสินว่าปีฤดูกาลนี้จะทำไร้กันที่ไหน ทั้งนี้ ชาวม้งให้เหตุผลว่าการทำไร้หากเป็นบริเวณที่ใกล้เคียงกัน การดูแลไฟ้ก็จะง่ายขึ้น คือ จะดูแลเพียงด้านเดียวและสามารถปิดกั้นทิศทางที่ไฟ้จะลามไปได้ พิธีกรรมการคัดเลือกพื้นที่เพื่อการทำไร้นั้นมีลักษณะที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

2.1 ขั้นตอนการทำไร้หมุนเวียนและวัฏจักรชีวิต

ช่วงเดือนมกราคมเป็นช่วงเวลาที่ชาวม้งจะทำการสำรวจหาทำเลที่เหมาะสมในการทำไร้เริ่มต้นด้วยการปรึกษาหารือกันภายในหมู่บ้านอย่างไม่เป็นทางการ เมื่อทำการตกลงกันได้ว่าจะใช้พื้นที่ผืนไหนแล้ว ผู้เป็นพ่อซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวก็จะไปเสืงทายและดูความเหมาะสมของพื้นที่ที่เลือกไว้โดยยึดหลักความสมบูรณ์ของพื้นที่ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ไร้ที่ปล่อยทิ้งไว้แล้ว 5-6 ปี หรือ 7 ปีขึ้นไปถึงจะถือว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อการเพาะปลูก ชาวม้งเชื่อว่าดินจะมีความอึมตัวในการรับสารอาหารผ่านต้นไม้ และพร้อมที่จะเป็นพื้นที่ไร้ในการปลูกข้าว

เมื่อไปถึงพื้นที่ ชาวม้งจะนั่งลงปิดควาคใบไม้ออกเล็กน้อยเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการเลือกพื้นที่ไร้หมุนเวียนและเป็นการบอกกล่าวแก่เจ้าที่ผู้เฝ้าดูแลอยู่ในป่าให้หลีกเลี่ยงบริเวณนี้เพื่อจะทำการเพาะปลูก เป็นการขออนุญาตจากผีซึ่งเป็นเจ้าป่าเจ้าเขา โดยใช้มีดฟันต้นไม้ 3 ทีและเริ่มสวดบทขออนุญาต ระหว่างการดูความเหมาะสมและการขออนุญาตเจ้าที่อยู่นั้นหากมีสิ่งที่ไม่คาดคิดเกิดขึ้นก็จะถือว่าเป็นลางบอกเหตุของการไม่อนุญาตของเจ้าผู้ควบคุมดูแลป่า เช่น หากพบ งูใหญ่ เสือ หมี หรือ นกฮูก ก็จะต้องยกเลิกการทำไร้ในผืนป่านั้น ทั้งนี้ ตามความเชื่อของชาวม้งถือว่าสัตว์เหล่านี้เป็นลางบอกเหตุมิให้ทำกินในบริเวณนั้น ชุมชนจะหยุดสำรวจพื้นที่นั้นทันทีและไปสำรวจที่ใหม่ในวันต่อไป เชื่อกันว่าเรื่องหมาดต่างๆนี้เกิดขึ้นเนื่องจากเจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาตให้ทำกินบริเวณนั้น ในประเด็นนี้ ก็เป็นที่อธิบายได้ว่า ความเชื่อดังกล่าวเป็นการปลูกฝ้ให้ชุมชนให้ความสำคัญต่อสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในไร้ชาก นอกจากนี้ อีกทั้งการทำไร้เพื่อการยังชีพของชาวม้งจะต้องไม่กระทบระบบวงจรในการอาศัยและการแพร่พันธุ์ของสัตว์ป่า เพื่อสัตว์เหล่านั้นจะอาศัยในป่าได้อย่างสงบและร่มเย็น

ถัดมาในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ หากว่าไม่มีอุปสรรคใดๆ มาขัดขวางการทำไร้ในบริเวณที่ได้เลือกไว้ ชาวม้งจะช่วยกันฟันไร้ เมื่อถึงเวลากำหนด ชาวม้งทั้งเด็ก เยาวชนและผู้ใหญ่ ก็จะช่วยกันลงแรงเอามือเอาวัน ผลัดกันครอบครัวละวัน โดยจะแบ่งกันออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรก คือ กลุ่มเด็กและเยาวชนที่จะทำหน้าที่ถางพืชพันธุ์ไม้ที่เป็นพุ่ม หรือ เครือระดับล่างซึ่งเป็นไม้ขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางไม่เกิน

2-3 เซนติเมตร หรือเป็นพืชตระกูลไม้ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นกลุ่มผู้ใหญ่ที่ทำหน้าที่ตัดไม้ขนาดใหญ่

วิธีการฟันไรมันจะเริ่มจากเชิงเขาขึ้นไปตามไหล่เขา โดยที่กลุ่มแรก คือ เด็กและเยาวชนจะตัดไม้ขนาดเล็กขึ้นไปก่อน ซึ่งแต่ละคนจะต้องแบ่งช่องกันที่ตนเองจะรับผิดชอบและแผ้วถางจากท้ายไร่ถึงหัวไร่ ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มผู้ใหญ่ก็จะตามขึ้นไปและล้มไม้ใหญ่ที่กลุ่มเด็กและเยาวชนไม่สามารถจัดการได้ ซึ่งลักษณะการล้มไม้มันจะเหลือคอกไว้ประมาณระดับเอว หรือหากเป็นต้นไม้ที่ใหญ่ก็จะตัดเฉพาะกิ่งก้านแล้วเหลือส่วนลำต้นไว้ ทั้งนี้ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่ย้ำว่า

“การ โคนและตัดไม้ในสองลักษณะนี้จะไม่ทำให้ต้นไม้ตาย คือ คอกไม้ที่ตัดเมื่อทำการเผาแล้ว แม้คอกไม้จะตายแต่หน่อใหม่จะงอกขึ้นบริเวณรอบๆ คอกที่ระดับติดกับผิวดิน หน่อใหม่ที่งอกขึ้นมาจะมีจำนวนประมาณ 1-10 ต้น และเติบโตเป็นต้นไม้ต่อไป อีกกรณีหนึ่งคอกไม้จะไม่ตายหน่อของมันจะงอกขึ้นตรงบริเวณที่ตัดหน่อที่งอกขึ้นมาใหม่นี้จะมีจำนวน 1-5 ต้น และในส่วนที่ตัดเฉพาะกิ่งก้าน ต้นไม้เหล่านี้จะไม่ตาย แต่จะงอกกิ่งก้านขึ้นมาใหม่ทดแทนกิ่งก้านที่สูญเสียไป” (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กันยายน 2545)

ด้วยวิธีคิดดังกล่าว การทำไร่ของคนม้งจึงไม่ทำให้ต้นไม้ตายทั้งยังเป็น การช่วยขยายและเพิ่มจำนวนของต้นไม้ในเวลาเดียวกันอีกทางหนึ่ง

ในช่วงเดือนมีนาคมเป็นช่วงเวลาที่ชาวม้งจะทิ้งไม้ที่ได้ทำการตัดไว้ให้แห้งเพื่อรอเวลาเผา ขณะเดียวกันก็จะมีกรทำแนวกันไฟรอบๆ ไร่ ไม้ที่ตัดแล้วนั้นจะถูกตากไว้ให้แห้งสนิทแล้วเผาหลังจากที่ทิ้งไว้ประมาณ 3 อาทิตย์ เจ้าของไร่ที่อยู่ในบริเวณเดียวกันก็จะไปทำแนวกันไฟเพื่อเตรียมการเผาไร่ เมื่อถึงเวลาเผา ชาวม้งจะใช้ไม้เกี้ยวที่เตรียมมาจากบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่มักทำการเผาในช่วงบ่าย การเผาไร่ชาวม้งจะพิจารณาทิศทางลม เพื่อให้ผลของการเผาไร่ คือ ไม้ที่ตัดและตากแห้ง รวมทั้งไม้เล็กๆเผาไหม้ให้หมดไปพร้อมกัน ขณะเดียวกันก็ไม่ต้องกรให้ไฟลามไปพื้นที่อื่นเพราะหากว่าไฟลามไปยังพื้นที่ซึ่งไม่ได้แผ้วถางก็จะทำให้พื้นที่ทำมาหากินของปีต่อไปลดลง

หลังจากนั้นชาวม้งจะเตรียมพื้นที่ปลูกข้าว โดยเริ่มจากการตัดไม้เล็กที่ในบางครั้งไหม้ไม่หมดซึ่งเป็นส่วนใหญ่เป็นผลมาจากลมที่พัดแรงและพัดผ่านบริเวณนั้นทำให้ไฟไหม้ไม่หมด จึงจำเป็นต้องทำการตัดแผ้วถางซ้ำอีกครั้งหนึ่ง การเพาะปลูกข้าวและพืชผักต่างๆเริ่มต้นในเดือนพฤษภาคม หลังจากการปลูกข้าว พืชผัก เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้วก็จะมีการวางเครื่องมือที่ทำจากไม้ท่อนสำหรับดักสัตว์มีรูปร่างเพื่อป้องกันหนูหรือสัตว์ป่าเข้ามาทำลายต้นข้าวในไร่

ในเดือนมิถุนายนจะทำการถอนวัชพืชในไร่ครั้งแรกและทำซ้ำอีกครั้งหนึ่งในเดือนสิงหาคม การถอนวัชพืชในไร่จะทำการถอนเพียงสองถึงสามครั้ง ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้จะมีการทำพิธีเลี้ยงเจ้าที่เพื่อเป็นการขอขอบคุณเจ้าทั้งหลายที่มาช่วยอยู่ดูแลไร่และเป็นการปิดเป่าไล่สิ่งชั่วร้ายทั้งหลายไม่ให้มา

ทำลายพืชพันธุ์ที่ปลูกไว้ โดยจะมีการนำสัญลักษณ์ของสิ่งไม่ดีต่างๆ เช่น ข้าวที่มีแมลงกิน กระจุกไถ่ไปไว้ที่นอกไร่ไว้เพื่อเป็นการปิดเป้าสิ่งไม่ดี เช่น นก หนู แมลง ปลวก ที่มากินพืชในไร่ และจะมีการปักไม้ไผ่เล็กๆ เล่มหนึ่ง และหันยอดใบแหลมๆ ซ้ำไปยังทางเข้าไร่ ในที่นี้ ความเชื่อดังกล่าวมีความหมายว่า เมื่อมีคนหรือสิ่งชั่วร้ายที่จะส่งผลไม่ดีงามกับพืชผลในไร่ ยอดปลายแหลมๆ ของไม้ไผ่ก็เป็นอาวุธที่จะคอยป้องกันสิ่งชั่วร้ายที่จะมาทำลายพืชผลในไร่ดังกล่าว

ช่วงเดือนพฤศจิกายน เป็นเดือนแห่งการเก็บเกี่ยวข้าวและผลผลิตในไร่ ซึ่งการเก็บเกี่ยวข้าวในไร่จะสิ้นสุดลงในเดือนพฤศจิกายนหรืออาจยาวนานไปยังเดือนธันวาคม

จากคำบอกเล่าของชาวม้งบ้านแม่สาใหม่เกี่ยวกับการจัดจำแนกพื้นที่แต่ละประเภทและกฎเกณฑ์กำกับการใช้ การประกอบพิธีกรรมในแต่ละช่วงปี ตลอดจนการเล่าขานความเชื่อเพื่อกำกับความชอบธรรมของชาวม้ง ล้วนแต่เป็นยุทธวิธีเพื่อให้เกิดผลทางด้านจริยศาสตร์ของการรักษาป่า ทั้งในเรื่องของความเชื่อในผีเจ้าป่า ผีขุนห้วยในฐานะเป็นจิตวิญญาณประจำธรรมชาติและสรรพสิ่งเหล่านี้ ล้วนแต่กลายเป็นยุทธวิธีที่มีพลังสืบทอดคุณธรรมอันนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวม้ง โดยแสดงออกในรูปแบบกฎเกณฑ์ ความเชื่อและข้อห้ามต่างๆ ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมม้ง นอกจากนี้ การประกอบพิธีกรรมที่กระทำทุกปีจึงกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการส่งผ่านและการผลิตซ้ำของคุณธรรมการอนุรักษ์ในสังคมของชาวม้งบ้านแม่สาใหม่

สิ่งที่สำคัญในระบบคิดของชาวม้ง ที่ถูกเน้นย้ำให้มีความสำคัญในที่นี้คือ คุณธรรมเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบคิดชุดหนึ่งที่เน้นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างความเป็นธรรมในสังคมกับความสมดุลของระบบนิเวศ ผู้นำชาวม้งให้ความเห็นว่า หากไม่มีความยุติธรรมในชุมชน ไม่มีการแบ่งปันผลผลิต คนยากคนจนคนไม่มีที่ทำกิน ก็จะส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรจากป่ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปัจจุบันที่ระบบทุนนิยมเข้าไปควบคุมวิถีชีวิตของคนในชุมชนมากขึ้น ดังนั้น การร่วมกันดูแลของคนม้งในชุมชนจึงเป็นพลังสำคัญที่จะสร้างสังคมของคนม้งให้มีความเป็นธรรมต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันจะทำให้เกิดความยั่งยืนในระบบนิเวศของชุมชนได้

4.3 วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศและการจัดการทรัพยากรของชาวม้ง

4.3.1 การจำแนกประเภทป่าตามระบบคิดเชิงนิเวศวัฒนธรรม

การนำเสนออัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ม้งผ่านวิถีแห่งการทำไร่หมุนเวียนที่สอดคล้องกับระบบนิเวศอย่างพึ่งพิงและสร้างให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนชุดศีลธรรมของความ เป็นธรรมในสังคมนั้นวางอยู่บนพื้นฐานหลักคิดท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่ซับซ้อน

และฝังลึกในชนบประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนาน คำว่า “ป่า” ในความเข้าใจของคนม้งนั้น ชาวเมืองบ้านแม่สาใหม่เล่าให้ฟังว่า ป่าเป็นความซับซ้อนมีชีวิตมากมายที่เป็นการสร้างความสมดุลให้กับชีวิต ความหลากหลายช่วยสร้างป่า และป่าก็ให้ชีวิตแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น

“ถ้าถามว่าจะอะไรคือป่า เรื่องนี้ตอบยาก ที่แน่ๆ ป่าสำหรับคนม้ง ไม่ใช่มีต้นไม้
อย่างเดียว แต่มีสิ่งที่มองไม่เห็นและมีมิติเชิงจิตวิญญาณที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าด้วย
ถ้าป่าสมบูรณ์ชีวิตคนอยู่ในป่าถึงจะสมบูรณ์ได้ ชีวิตคนในเมืองก็เหมือนกันต้องอาศัย
ป่า” (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มกราคม 2546)

ในระดับของการเชื่อมความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับป่านั้น ผู้นำชาวเมืองบ้านแม่สาใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มแกนนำอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้ทำหน้าที่ในฐานะที่เรียกได้ว่าเป็นผู้สร้างวัฒนธรรม (cultural producer) ที่พยายามอธิบายภาพพจน์ของชาวเมืองในระดับตัวแทนที่แท้จริง (actual representative) โดยยืนยันผ่านชุดคำอธิบายเกี่ยวกับป่าของชาวเมืองว่าเป็นระบบนิเวศที่มีความซับซ้อน มีระบบการจัดประเภทป่าที่ซับซ้อนและมีประเพณีวัฒนธรรมข้อห้าม ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ในการจัดใช้และอนุรักษ์พื้นที่ประเภทต่างๆ อย่างเป็นระบบ อาจกล่าวได้ว่าการสะสมองค์ความรู้ในเชิงนิเวศของชาวเมืองนั้นเป็นการสะสมทุนทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง เป็นคลังของทุนทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพในการถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกรุ่นใหม่ที่เกิดมาได้เสมอ โดยการให้คำอธิบายถึงการส่งผ่านความรู้ที่ผู้เป็นพ่อแม่จะอธิบายความเป็นมาของต้นไม้แต่ละชนิด วิธีการใช้ ประโยชน์ที่มีต่อชีวิตทางกาย และประโยชน์ที่มีต่อชีวิตภายในอันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตของลูกหลาน

คำอธิบายเกี่ยวกับความผูกพันระหว่างคนกับป่าตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งตายที่เป็นการอบรมอย่างต่อเนื่องตลอดการครองชีวิตในโลกนี้จึงได้กลายเป็นเครื่องมือที่ผู้นำเมืองบ้านแม่สาใหม่นำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการนำเสนอวัฒนธรรมของตน การพึ่งพาเชิงจิตวิญญาณเป็นสรวงหรือที่พักพิงทางชีวิตฝ่ายจิต (spiritual life) ของมนุษย์ต่อป่ากลายเป็นชุดความคิดหรือคั้งแห่งปัญญาที่ถูกนำเสนอในฐานะเป็นกรอบ เป็นแนวในการปฏิบัติตนต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าเขาพงไพรที่แวดล้อมชุมชนม้งอยู่ ได้ถูกจำแนกออกเป็นป่าประเภทต่างๆ ไว้แต่เดิมตามความเชื่อ ซึ่งป่าแต่ละประเภทต่างมีกฎเกณฑ์กำกับไว้ให้ลูกหลานได้ปฏิบัติตนอย่างถูกต้องและเหมาะสมต่อสิ่งแวดล้อมแต่ละชุด ชุดองค์ความรู้ที่สืบทอดและส่งผ่านต่อกันมานี้จึงเป็นส่วนสร้างและนำไปสู่ทัศนคติแห่งความอ่อนน้อม เคารพ เกรงกลัวต่ออำนาจที่ควบคุมดูแลป่า ผ่านการแสดงออกด้วยการไม่ทำลายสิ่งที่เจ้าแห่งอำนาจดูแลและใช้ป่าด้วยความระมัดระวัง

นอกเหนือไปจากนี้ ชาวเมืองบ้านแม่สาใหม่ได้แบ่งพื้นที่ประเภทต่างๆ ภายในเขตหมู่บ้าน และตั้งกฎเกณฑ์กำกับกับการปฏิบัติในพื้นที่แต่ละประเภทไว้ ได้แก่

1. บริเวณหมู่บ้าน เป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่สร้างบ้านเรือน ปลูกยุงข้าว เป็นที่สร้างวัด สร้างโบสถ์

สร้างโรงเรียน นอกจากนั้น ยังเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เนื่องจากชาวม้งนิยมมีคอกหมูอยู่ข้างข้างข้าวและมีเล้าไก่ อยู่ใต้ถุนบ้าน ดังนั้น บริเวณหมู่บ้านจึงไม่ได้เป็นที่อาศัยอยู่เฉพาะคน แต่สัตว์เลี้ยงในบ้านนานาชนิดก็ อาศัยอยู่ด้วย ชาวม้งยังนิยมการปลูกพืชสวนครัว ประเภทต้นหอม ผักชี ขมิ้น จิง ข่า ไร่รอบบ้าน รวมทั้งผลไม้ที่ปลูกได้ ไม่ว่า มะม่วง ขนุน ส้มโอ ฝรั่ง ซึ่ง ผลไม้และสัตว์ที่เลี้ยงไว้ในหมู่บ้าน หรือ บริเวณบ้านนี้จะเรียกว่า สัตว์บ้านหรือต้นไม้บ้าน

สัตว์เลี้ยงที่สามารถนำมาเลี้ยงได้นั้นส่วนใหญ่จะเป็นสัตว์บ้านเท่านั้น เช่น ไก่บ้าน หรือ หมูบ้าน ส่วนไก่ป่าและหมูป่าจะไม่นิยมนำมาเลี้ยงในบริเวณหมู่บ้านเพราะเชื่อกันว่าจะทำให้สัตว์ป่า เหล่านั้นไม่โตและการนำสัตว์ป่ามาเลี้ยงในหมู่บ้านยังเป็นการนำมาเลี้ยงผิดที่ผิดทาง เช่นเดียวกับผลไม้ ที่ปลูกก็จะปลูกเฉพาะผลไม้บ้านเท่านั้น

การแบ่งประเภทสัตว์และผลไม้ระหว่างของป่า (wild) และของบ้าน (domestic) นี้ ผู้นำชาวม้ง เล่าว่าเป็นวิธีคิดของชาวม้งที่ว่า นอกเหนือจากสิ่งที่สามารถนำมากินหรือใช้ประโยชน์ได้แล้ว ก็ยังมี สิ่งที่ต้องปล่อยไว้ในป่าเพื่อให้เป็นของป่าด้วยเช่นกัน การแบ่งประเภทดังกล่าวจึงสามารถกล่าวได้ว่า เป็นอุดมการณ์การอนุรักษ์ที่แฝงอยู่ในการจัดแบ่งพื้นที่หรือภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (culture landscape) กล่าวคือ การจัดแบ่งประเภทของสิ่งแวดล้อมให้เป็นของป่าและของบ้านนั้น เป็นกระบวนการสร้างทาง วัฒนธรรม แยกแยะของที่อยู่ในป่ากับของที่อยู่ในบ้าน ดังนั้น ของที่อยู่ในป่าจึงควรที่จะปล่อยให้ป่า และคนที่อยู่กับป่าดูแล ดังเช่น การปลูกป่าที่กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมบ้านแม่สาใหม่ให้ ความเห็นว่า

“ป่าในหมู่บ้านของชาวม้งไม่จำเป็นต้องปลูก เพียงแค่ปล่อยให้พื้นที่คืนสภาพตาม

ธรรมชาติ 3-4 ปีก็เหมือนเดิมแล้ว” (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มกราคม 2546)

อีกทั้งยังให้ความเห็นต่อการปลูกป่าของหน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ผ่านมานในอดีตนั้นเป็นการปลูก ต้นไม้ที่ทำลายป่าธรรมชาติ การปล่อยของป่าให้อยู่ในป่า ปล่อยให้คืนชีพตามศักยภาพนั้นจึงเป็น วิธีการทำความเข้าใจธรรมชาติของชาวม้งที่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องไปยุ่งเกี่ยวเร่งรัดกับธรรมชาติซึ่งมี จังหวะชีวิตในการเติบโตตามแนวทางของตัวเอง

การแบ่งพื้นที่ระหว่างของบ้านและของป่าตามความเข้าใจของชาวม้งนี้ไม่ได้เป็นการแบ่งเชิงคู่ ตรงข้ามแต่อย่างใด หากแต่ทั้งของบ้านและของป่านั้นพึ่งพาอาศัยและสร้างความสมดุลให้แก่กัน ของป่าเป็นเสมือนเงาที่ติดตัวของบ้านและคอยดูแลควบคุมพฤติกรรมของบ้าน ในกรณีของมนุษย์ที่ ชาวม้งมีความเชื่อว่าจิตวิญญาณที่อาศัยอยู่ในป่าจะทำหน้าที่คุ้มครองดูแลป่าอยู่เสมอ ขณะเดียวกันก็จะ กำกับดูแลพฤติกรรมการใช้ของป่าของมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง พลังความเชื่อในเรื่องนี้ทำให้ชาวม้งพึ่งพาป่า อย่างอ่อนน้อมต่อธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ที่ได้ปกแผ่แก่ชีวิตมีเจ้าชีวิตที่คอยดูแลจัดการทรัพยากรผืนป่าฟ้า

ดินทั้งหมด รวมถึงเป็นข้อกำหนดที่ชาวม้งทุกคนจะรับรู้ถึงขอบเขตพฤติกรรมที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมในการใช้ชีวิตกับผืนป่า ความเชื่อของผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้ถ่ายทอดให้เยาวชนม้งรุ่นใหม่เข้าใจถึงกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ โดยผ่านอุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติของสรรพสิ่งจึงถือเป็นยุทธวิธีของการอนุรักษ์ป่าที่ได้ทำการส่งผ่านสืบทอดต่อกันมา ขณะเดียวกันก็เป็นการหล่อหลอมจัดเกล้าทางสังคมให้สมาชิกชุมชนม้งซึ่งเป็นคนอยู่ป่าอาศัยอยู่ในป่าอย่างมีจิตสำนึกและหวงแหนผืนป่าอันเป็นที่อยู่อาศัย

นอกจากนี้ การใช้พื้นที่ในหมู่บ้านของชาวม้งนั้นจะเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตที่ควรจะเป็น ชาวม้งมีการวางกฎเกณฑ์ในการใช้พื้นที่ในหมู่บ้านกำกับปฏิบัติการของตนเองซึ่งล้วนแสดงออกซึ่งการเคารพพื้นที่ (place) ในฐานะที่เป็นที่อยู่อาศัย หมู่บ้านแม่สาใหม่มีข้อห้ามต่างๆ เช่น ห้ามไม่ให้มีการยิงปืนเล่น หรือ การห้ามไม่ให้เคลื่อนศพผ่านหมู่บ้าน หมู่บ้านในฐานะภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมจึงจำเป็นที่สมาชิกชาวม้งในชุมชนจะต้องให้ความเคารพและมีพิธีกรรมประกอบเพื่อให้หมู่บ้านมีความสงบร่มเย็น พฤติกรรมใดที่อาจก่อให้เกิดความเดือดร้อน เช่น การทะเลาะเบาะแว้ง การผิดฝั้วผิดเมีย ล้วนเป็นการแสดงการไม่เคารพพื้นที่ หากเกิดเหตุการณ์ไม่พึงประสงค์แล้วจะต้องมีการประกอบพิธีขอขมาลาโทษเจ้าที่ที่ดูแลหมู่บ้านเพื่อสร้างความร่มเย็นให้กับสมาชิกภายในหมู่บ้าน

2. พื้นที่ชายขอบหมู่บ้าน บริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าโปร่งที่สามารถเก็บฟืนได้ บางครั้งพื้นที่ป่ารอบๆหมู่บ้านนี้มักถูกใช้เป็นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญหรือส่งที่ไม่ดีออกจากหมู่บ้าน

3. พื้นที่ทำกิน

ชาวม้งจะแบ่งพื้นที่ทำกินออกเป็นประเภทต่างๆ ตามประเพณีและการใช้สอย รวมทั้งมีกฎเกณฑ์กำกับพื้นที่แต่ละประเภทชัดเจน ได้แก่

3.1 พื้นที่ไร่หมุนเวียน นาขั้นบันได และสวน ที่เป็นพื้นที่ส่วนบุคคล และมักจะสืบทอดกันมาในแต่ละตระกูล สิทธิในการใช้ที่ดินมีทั้งที่ดินที่สามารถใช้ร่วมกันของไร่หมุนเวียนและที่ดินส่วนบุคคล

3.2 ป่าดงแข็ง หรือ ป่าอนุรักษ์ตามประเพณี บริเวณป่าอนุรักษ์ตามประเพณีจะไม่มีการทำกินในบริเวณนี้เด็ดขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ห้ามบุกเบิกแผ้วถางเป็นที่ไร่หมุนเวียนใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากตามความเชื่อและประสบการณ์ของชาวม้ง พื้นที่ไร่หมุนเวียนต้องเป็นป่าไร่เก่า (fallow) ที่เคยปลูกข้าวและพืชพันธุ์อื่นๆ มาแล้ว การทำไร่ข้าวในป่าดั้งเดิมนั้นจึงจะให้ข้าวที่ออกงาม เขตป่าอนุรักษ์ถือเป็นพื้นที่ที่มีความเด็ดขาดตามประเพณี ชาวม้งมีการจำแนกพื้นที่ป่า ให้คำอธิบายและสร้างจริยศาสตร์แห่งการอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าแต่ละประเภท ดังนี้

- ป่ากั้วลมใหญ่เป็นผืนป่าตามช่องเขา หรือบริเวณกั้วลมใหญ่ ชาวม้งเชื่อว่าป่ากั้วลมใหญ่เป็น

ทางเดินของจิตวิญญาณของบรรพชนหรือจิตวิญญาณต่างๆที่ต้องอาศัยสายลมเป็นพาหนะเดินทาง ดังนั้น จึงห้ามมิให้มีการตั้งหมู่บ้าน ทำกิน หรือแม้กระทั่งห้ามพักแรม ห้ามก่อไฟในบริเวณดังกล่าว ซึ่งบริเวณป่าที่วลมใหญ่ก็คือบริเวณที่ภูเขาสองลูกมาบรรจบกัน หากมีการแผ้วถางทำมาหากิน หรือปลูกสร้างบ้านเรือนบริเวณที่ฐานของภูเขาทั้งสองอาจได้รับผลกระทบจากการพังทลายของดิน หรือเกิดภูเขาถล่มก็เป็นได้ จึงน่าจะเชื่อว่าจะเป็นที่มาของข้อห้ามดังกล่าว เนื่องจากบริเวณป่าที่วลมใหญ่เป็นบริเวณที่ปราศจากกิจกรรมการรบกวนของมนุษย์จึงมีสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เป็นแหล่งหากิน และเป็นแหล่งหลบภัยจากไฟป่าของสัตว์ใหญ่น้อย

- ป่าที่ขึ้นบนเนินลักษณะหลังเต่า มีสายน้ำไหลอ้อมหรือล้อมรอบ หรือมีบึงหนองน้ำล้อมรอบ ชาวเมืองเชื่อกันว่าป่าบริเวณนี้เป็นที่สิงสถิตของเจ้าที่ หรือ จิตวิญญาณที่มีความดุร้าย จึงเป็นบริเวณที่ชาวบ้านเกรงกลัวและห้ามการหาประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัยหรือทำมาหากิน ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่าข้อห้ามดังกล่าวช่วยรักษาสภาพป่าให้คงความสมบูรณ์ เพื่อรักษาแหล่งน้ำในพื้นที่

- ป่าน้ำผุดและน้ำซึมลงไปในดิน ป่าน้ำผุดเป็นป่าบริเวณต้นน้ำ เป็นพื้นที่ป่าที่น้ำซึมออกมาเป็นบริเวณกว้าง ในอดีตจะมีน้ำผุดไหลออกมาตลอดปี ส่วนป่าน้ำซึมลงไป ในดินคือบริเวณที่มีน้ำไหลมา และจะไหลซึมลงไปใต้น้ำใต้ดินจนหมด ชาวเมืองเชื่อว่าบริเวณเหล่านี้เป็นที่อยู่ของผีน้ำซึ่งเป็นผีที่แรง ชอบทำให้คนเจ็บป่วยได้ ตามตำนานเล่าว่าผีน้ำเป็นผีที่ชอบหาเรื่องทำให้คนเจ็บป่วย ไม่ว่าจะทำอะไรอะไรโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม จึงเป็นที่มาของการห้ามมิให้มีการเข้าไปใช้พื้นที่บริเวณดังกล่าว

- ป่าหางตึกแตน เป็นป่าที่มีลักษณะเหมือนหางตึกแตน คือมีลำน้ำสองสายมาบรรจบกัน บริเวณระหว่างสองสายน้ำเป็นป่าที่แหลมยาวออกมา ป่าประเภทนี้ชาวเมืองเชื่อกันว่ามีผีน้ำแรงมาก ห้ามใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเด็ดขาด การตั้งกฎข้อห้ามนี้มีสาเหตุจากป่าและลำน้ำบริเวณนี้เป็นจุดสำคัญของการเกิดสายน้ำใหม่ จึงได้มีสร้างระบบการป้องกันโดยใช้ความเชื่อมาเป็นกฎเกณฑ์ในการอนุรักษ์พื้นที่ดังกล่าวไว้

- ป่ายอดดอย เป็นป่ายอดเขาสูง เป็นแหล่งต้นน้ำ มีพันธุ์พืช พันธุ์ไม้หลากหลายรวมทั้งสัตว์ต่างๆ ในบริเวณนี้จะพบหน่วยชีวิตที่หายากเรียกว่า “แก่ง ชู บอ” ซึ่งห้ามตัดโดยเด็ดขาด ชาวเมืองเชื่อว่าบริเวณป่านี้เป็นป่าที่มีผีแรงมาก หากผู้ใดฝ่าฝืนต้องแลกด้วยชีวิต ดังเรื่องเล่าที่อ้างถึงป่าบนยอดดอยระหว่างเขตป่าแม่วางกับเขตป่าสะเมิงที่ชาวบ้านปะกาเกอญอในเขตสะเมิงรู้จักดีว่าห้ามตัดหวาย “แก่ง ชู บอ” อย่างเด็ดขาด ต่อมาเมื่อชาวเมืองมาตั้งหมู่บ้านบริเวณใกล้เคียงได้ไปตัดหวาย “แก่ง ชู บอ” ณ ป่ายอดดอยดังกล่าว เมื่อตัดเสร็จลากหวายลงมาจากต้นไม้ ยังไม่ทันถึงพื้นดินก็ถูกปีนของตนเอง ลั่นไล่และคายอยู่ตรงนั้น นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมาชาวเมืองจึงเกิดความเชื่อและไม่ไปรบกวนผืนป่าบริเวณยอดดอยดังกล่าว อนึ่ง ความเชื่อในเรื่องการห้ามตัดหวาย “แก่ง ชู บอ” นี้ แต่เดิมเป็นความเชื่อของกลุ่ม

ชาติพันธุ์ปะกาเกอญอ ซึ่งจากการศึกษาปฏิบัติการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งแห่งบ้านแม่สาใหม่ที่มีปฏิสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก โดยเฉพาะการเชื่อมต่อกับเครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ น่าจะเป็นที่มาของการปรับใช้องค์ความรู้จากภายนอก ซึ่งในที่นี้ ก็คือการเลือกรับเอาชุดคำอธิบายของกลุ่มชาติพันธุ์ปะกาเกอญอมาปรับใช้กับบริบทการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของตนเอง ในที่นี้ จึงแสดงให้เห็นถึงพลวัตการปรับองค์ความรู้ของชุมชนม้งที่เคลื่อนไหวจากการปรับใช้องค์ความรู้ภายนอกมาเป็นหนึ่งในชุดคำอธิบายเพื่อการนำเสนอตัวตนใหม่แม้ว่าชุดความรู้ที่ใช้อาจไม่ได้มีที่มาจากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมแต่อย่างใด

4.4 การผสมผสานระบบความเชื่อ : ยุทธวิธีในการจัดการระบบนิเวศ

ความเชื่อที่แฝงอยู่ในจักรวาลวิทยาในฐานะที่เป็นการวิเคราะห์เชิงนิเวศในชุมชนม้งนั้น ได้ถูกผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งล้วนอ้างอิงอำนาจเหนือธรรมชาติที่คอยเอาใจใส่ดูแลชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่า พิธีกรรมจึงทำหน้าที่เสมือน โครงสร้างภายนอกที่จะถูกซึมซับรับเข้าสู่ระบบคิดของสมาชิกรุ่นใหม่ เป็นการซึมซับปรับใช้กฎเกณฑ์ที่ถูกกำหนดไว้โดยระบบความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชาวม้งมีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีหลักยึดเหนี่ยวบางอย่างที่เป็นพลังคอยกระตุ้นและกำจุนการดำเนินชีวิตสู่เป้าหมายทั้งต่อตนเองและต่อชุมชนชุมชน หากพิจารณาความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติอันทำหน้าที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวชีวิตอีกประการหนึ่งที่บรรดาศาสนาสำคัญของโลกเห็นพ้องกันมาโดยตลอด เช่น ศาสนาคริสต์เชื่อในองค์พระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงสร้างฟ้าและแผ่นดิน ศาสนาอิสลามเชื่อในพระเจ้าผู้ทรงคุณธรรมและความถูกต้อง หรือ แม้แต่ความเชื่อท้องถิ่นในประเทศไทยต่างก็มีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ อาทิ ความเชื่อต่อเจ้าที่หรือผีที่คุ้มครองคอยหลวของชาวเชียงใหม่ คนไทยภาคอีสานเชื่อในพญาแถน เป็นต้น เราจึงเห็นได้ว่าแก่นแท้ (essense) ของสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้ หากพิจารณาในเชิงสังคม-วัฒนธรรมแล้วต่างมีโครงสร้างและทำหน้าที่ที่คล้ายคลึงกัน คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขในหมู่มนุษย์ด้วยกัน เราจึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้เป็นจุดเชื่อมความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในสังคมเดียวกัน

ดังที่ได้กล่าวไปในข้างต้น ชุมชนม้งแห่งบ้านแม่สาใหม่มีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่คอยดูแลคุ้มครองชีวิตและสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้านรวมทั้งเป็นสิ่งที่พิทักษ์ความสงบสุขและเป็นตัวชี้วัดความถูกต้องในหมู่บ้าน ดังเช่น คำอธิบายเรื่องการใช้ประโยชน์จากน้ำที่จะมีการทำพิธีขออนุญาตด้วยถ้อยคำง่ายๆ เพื่อให้เจ้าที่สถิตในน้ำจะได้อนุญาตและไม่เป็นการทำผิดต่อผู้พิทักษ์ความสะอาดในลำน้ำแม่สาใหม่ ในที่นี้ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่สถิตในลำน้ำจึงทำหน้าที่ทั้งปกป้องระบบความสมดุลของลำน้ำ ทั้งยังเป็นจิตวิญญาณแห่งน้ำที่คอยเอื้อประโยชน์ให้แก่มนุษย์ ด้วยความเชื่อดังกล่าว

ตลอดลำน้ำแม่สาใหม่ที่ไหลผ่านหมู่บ้านจึงจำเป็นต้องได้รับการดูแลอย่างดี ในทุกๆปีชาววังบ้านแม่สาใหม่จะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำเพื่อขอการคุ้มครอง ความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณในสรรพสิ่งที่คอยคุ้มครองอยู่ในป่าเขาซึ่ง มนุษย์ไม่อาจเข้าไปเกี่ยวข้องโดยไม่ทำพิธีขออนุญาตได้ความเชื่อในเจ้าแห่งป่าเขาที่ให้ความเป็นธรรมต่อคนดีและลงโทษต่อผู้กระทำผิดจึงกลายมาเป็นฐานคิดสำคัญในเรื่องการดูแลทรัพยากรป่าไม้ในเขตหมู่บ้านแม่สาใหม่ การใช้ทรัพยากรที่ชาวบ้านแม่สาใหม่ที่ได้สั่งสม ส่งผ่านและปฏิบัติสืบทอดกันมาจึงเป็นองค์ความรู้ดั้งเดิมที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อที่ได้ทำหน้าที่เสมือนเป็นผู้สอดส่องพฤติกรรมการใช้ชีวิตร่วมกับป่า โดยไม่ละเมิดธรรมชาติของต้นไม้ ป่าเขาและลำน้ำ อำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวไม่ใช่อำนาจร้ายที่ควบคุมกดขี่และจ้องลงโทษผู้กระทำผิดแต่อย่างเดียว หากแต่ยังเป็นอำนาจที่มีความเป็นธรรมซึ่งจะไม่ทำร้ายผู้ที่ปฏิบัติคนดีมีสำนึกในคุณค่าของสิ่งที่คอยอุ้มชูและค้ำจุนชีวิตเช่นกัน ในมุมมองของชาววัง ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติจึงเสมือนหนึ่งกฎเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตในป่าที่ได้ก่อรูปผ่านกาลเวลามาเป็นระบบของการดำรงชีวิตที่เอื้ออาทรต่อสรรพสิ่ง เป็นกรอบ เป็นแนวปฏิบัติและเป็นวิธีการดำรงชีวิตของคนอยู่ป่า

ชุมชนวังบ้านแม่สาใหม่ได้ผลิตซ้ำกระบวนคิดและสำนึกในอำนาจเหนือธรรมชาตินี้ผ่านพิธีกรรมเชิงอนุรักษ์ต่างๆ ซึ่งล้วนอ้างอิงอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดูแลชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่า พิธีกรรมเชิงอนุรักษ์ ในที่นี้จึงทำหน้าที่เป็นคลังความคิดที่จะสอดแทรกเข้าสู่โลกทัศน์ของชาววัง ยิ่งกาลเวลาผ่านไปนานเข้า โลกทัศน์หรือความเข้าใจต่อสภาพแวดล้อมของชาววังรุ่นใหม่ ที่ได้ผสมผสานกับระบบความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติจึงฝังรากในกระบวนคิดและสามารถดึงออกมาใช้ในการปฏิบัติและการดิ้นรนเพื่อได้มาซึ่งสิทธิในการดำรงอยู่และเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่สูงของตนเองมากขึ้น

การผสมผสานองค์ความรู้ภายนอกและความเชื่ออื่นเข้าสู่ระบบความเชื่อดั้งเดิมของชาววังบ้านแม่สาใหม่นั้นจึงไม่ได้ถูกใช้เพื่อเป้าประสงค์ของการปรับตัว เพื่อความอยู่รอดของพิธีกรรม หากแต่เป็นยุทธวิธีของการสร้างความหมายให้กิจกรรมการอนุรักษ์ ที่ให้ผลเป็นกระบวนการสะสมทุนของความเป็นคนรักป่า นอกเหนือไปจากนั้น การปรับใช้พิธีกรรมของพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ผ่านการใช้ผ้าเหลืองพันรอบต้นไม้เพื่อการอธิบายความหมายให้สังคมได้รับรู้ว่าเป็นการบวชต้นไม้เพื่อการอนุรักษ์ ห้ามตัดหรือทำลาย การใช้สัญลักษณ์ของพุทธศาสนานี้ จึงกลายเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการเรียกร้องสิทธิการจัดการ ความศักดิ์สิทธิ์ของผ้าเหลืองนั้นปกแผ่ความศักดิ์สิทธิ์ให้กับผืนป่า เห็นได้ว่า ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติจึงไม่เป็นเพียงการแสวงหาที่พึ่งภายในของมนุษย์ต่ออำนาจที่ไม่อาจมองเห็นได้อีกต่อไป แต่ได้กลายสภาพเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลอันแยบยลในการ

จัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งรอบข้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การดูแลรักษาป่าซึ่งเป็นกระบวนการสะสมทุนทางวัฒนธรรมของชาวม้งแห่งบ้านแม่สาใหม่ที่ตั้งให้เห็นศักยภาพและความชอบธรรมของชุมชนที่สามารถใช้สิ่งที่มีอยู่รอบข้างด้วยความระมัดระวัง คงไว้ซึ่งความยั่งยืนชั่วลูกหลาน

กล่าวโดยสรุป ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการวาทวิทยาของชาวม้งถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการต่อสู้กับการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ที่ถูกกำหนดให้เป็น “ชาวเขา” มาสู่การเป็น “ชาวม้ง” การเลือกหยิบวิธีคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญา แบบแผนประเพณีดั้งเดิมมากำหนดนิยามความหมายใหม่เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นม้งใน โลกสมัยใหม่ที่สามารถสืบต่อและดำรงความเชื่ออันเคารพบนอบต่อธรรมชาติและสรรพชีวิต ชาวม้งแห่งบ้านแม่สาใหม่จึงได้ทั้งทำการรื้อฟื้น เลือกรับปรับใช้ รวมถึงการสร้างนิยามความหมายใหม่ให้กับวัฒนธรรมดั้งเดิม (invented traditional) เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นภาคปฏิบัติการของการสะสมทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ใหม่ ทั้งการนำเสนอการทำเกษตรบนพื้นที่สูงแบบไร่หมุนเวียนที่เป็นพื้นที่ของการสร้างนิยามอัตลักษณ์ถึงความเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ คือ การพึ่งตนเองด้วยระบบการผลิตที่ให้ความเป็นธรรมกับสมาชิกในชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่รักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อม อันเป็นชุดความคิดและภาพลักษณ์ที่แตกต่างและตรงกันข้ามกับมุมมองของภาครัฐและนโยบายการพัฒนาที่มองกลุ่มชาติพันธุ์ชาวม้งว่าเป็นคนทำลายป่าทำการเกษตรที่ไม่พัฒนา อันไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของการดำรงอยู่ในป่าของชาวม้งดังที่ได้นำเสนอไป

ดังนั้น ยุทธวิธีในการนำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผนวกกับบทบาทกลุ่มชาติพันธุ์นักอนุรักษ์ จึงได้กลายเป็นเวทีของการเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมไม่ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความเชื่อทางศาสนาของการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนและความเป็นธรรมในสังคม ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของชาวม้งเพื่อการยกระดับและเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์จากกลุ่มคนที่ทำลายทรัพยากรมาเป็นผู้อนุรักษ์ จาก “ชาวเขา” ที่มีนัยยะของความเป็นคนอื่นที่ทำลายทรัพยากรของชาติมาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่รักษาผลประโยชน์ของชาติ กระบวนการเปลี่ยนภาพลักษณ์ผ่านการสะสมทุนทางวัฒนธรรมและเปลี่ยนเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของผู้มีความรู้และใช้ความรู้เป็นนี้ จึงเป็นยุทธวิธีและเครื่องมือในการต่อต้านรูปแบบต่าง ๆ ของความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ที่กลุ่มอำนาจจากภายนอกได้สร้างขึ้นมาบนฐานอคติทางชาติพันธุ์ตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา